

PM

De postmoderne mens
in de kennissamenleving

Steven de Groot

Eburon
Delft 2017

ISBN 978 94 6301 136 5

Uitgeverij Eburon
Postbus 2867
2601 CW Delft
tel.: 015-2131484 / fax: 015-2146888
info@eburon.nl / www.eburon.nl

Omslagontwerp: Textcetera, Den Haag
Grafisch ontwerp: Studio Iris, Leende

© 2017 Steven de Groot. Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vervoelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de rechthebbende.

INHOUDSOPGAVE

1	VOORWOORD	7
2	VERMENGING SAMENLEVING MET KENNISECONOMIE	9
2.1	De scheiding van publiek en kenniselite	10
2.2	Logica op de helling: verval van de enige waarheid	29
2.3	Retorica revisted: ik twitter, dus ik besta	40
2.4	Mechanismen bij kennisdeling	48
2.5	Intellectueel kapitaal, vitale kennisruimte en netwerken	51
3	KRITISCH REALISME: EEN NIEUW PARADIGMA	69
3.1	Democratisering van kennis	69
3.2	De meningeneconomie	71
3.3	Kritisch Realisme: kennis én overtuiging	88
4	SCENARIO'S VOOR EEN VITALE KENNISRUIMTE	105
4.1	Scenario 1: Niets doen en de dystopie van de kenniseconomie	109
4.2	Scenario 2: Opwaartse verticalisering door discipline	121
4.3	Scenario 3: Horizontalisering door dialoog en uitdaging	132
4.4	Scenario 4: Het Schone als verbinder van het Ware met het Goede	140
5	LECTOR ALS KRITISCH REALIST	151
	OVER STEVEN DE GROOT	155

1 VOORWOORD

‘Sapere aude’ — Kant (1784)

(vrij vertaald: ‘Verlichting is de vrijheid van de zelfopgelegde onderwerping’)

De redactie van *The Oxford English Dictionary* heeft ‘Post-truth’ uitgeroepen tot het woord van het jaar 2016. Het tijdschrift *Philosophy Now* noemde domheid eind 2011 het grootse wereldprobleem. *Times* riep 2011 uit tot het jaar van de demonstrant. Foley, in navolging van diverse andere cultuurpessimisten, spreekt over ‘the age of absurdity’. Weggeman, hoogleraar innovatiekunde, stelt dat Nederland steeds dommer wordt. En inderdaad, onderzoek in 2013 van onder andere de Universiteit van Hartford en de Universiteit van Amsterdam toont aan dat het IQ van de jeugd daalt.

Populisme viert hoogtij. Mensen krijgen behoefte aan vertrouwen bij een afname van kennis. Descartes’ ‘Ik denk dus ik besta’ maakt plaats voor ‘Ik blog en twitter dus ik besta’. Wat is er aan de hand? En waardoor? En belangrijker, ervaren we dit als een probleem? En als ja, willen en kunnen we de ontwikkeling van een veranderende logica en retorica beïnvloeden?

Dit essay schetst in de paragrafen 2.1 tot 2.5 waarnemingen van veranderingen binnen de kennissamenleving, zoals de veranderende posities en rollen van actoren en de opkomst van het postmoderne denken, ICT en sociale media. Paragraaf 2.5 positioneert de verschillende veranderingen in een raamwerk van de vitale kennisruimte. Hoofdstuk 3 introduceert de theorie van het Kritisch Realisme waarin meerdere visies op kennis en waarheid naast elkaar bestaan, waarna in hoofdstuk 4 vier scenario’s worden uitgewerkt voor het behoud van een vitale kennisruimte.

2 VERMENGING SAMENLEVING MET KENNISECONOMIE

‘De rede wegroven, dat is het motief geweest van iedere overtuiging op aarde die gekant was tegen de rede. Het wegroven van kennis en kunde is het doel geweest van iedere overtuiging die zelfopoffering predikte’
— Ayn Rand (1971)

Dominant in de discussie over de kenniseconomie in de afgelopen jaren zijn de pijlers onderwijs, onderzoek, ondernemerschap en overheid (de vier O’s) en de samenhang tussen deze instituties, die ook wel de kennisinfrastructuur wordt genoemd.¹ Ingezet wordt vooral op versterking van deze individuele pijlers door bijvoorbeeld miljoenen te alloceren voor onderwijs, te investeren in research & development, en maatregelen te nemen in de arbeidsmarkt met het oog op de komende vergrijzing.

In toenemende mate is sprake van popularisering in ons land die invloed heeft op het systeem van kennisontwikkeling en -benutting. De veranderende rol van kennis acht ik een onderbelicht aspect in deze discussie. Langzamerhand wordt getwijfeld aan de geloofwaardigheid van de wetenschap. Steeds vaker moet de anamnese van een arts het afleggen tegen de informatie die een patiënt voor zijn artsbezoek vergaart op internet. En beleidsmakers en politici lijken steeds vaker te neigen naar de mening van het publiek, waarbij vertegenwoordiging en representatie steeds meer met elkaar worden verweven. De kenniseconomie zijn wij allen. Kenniseconomie en (kennis)samenleving, met beide hun eigen systeemkenmerken, vermengen in toenemende mate, met tal van regressieve interactiepatronen tussen individuen en groepen tot

1 *Kennismonitor 2011.*

gevolg. Dit essay introduceert daarom een nieuwe O in de discussie over onze kenniseconomie, de O van Ons, het publiek. De komende paragrafen belichten de belangrijkste fenomenen onder het publiek in de kenniseconomie.

2.1 De scheiding van publiek en kenniselite

Een onderscheid tussen verschillende actoren en hun rollen in de kenniseconomie is van alle tijden. De vier O's (onderwijs, onderzoek, ondernemerschap en overheid) zijn reeds lang onderkende groepen in onze samenleving. Door verschillende oorzaken die ik later behandel, is het publiek een steeds dominantere partij aan het worden in de kenniseconomie. We zijn immers met velen en we hebben middelen zoals ICT en daarmee toegang tot kennis die eerder alleen ter beschikking stond aan specialisten. En misschien wel het meest van belang: we willen ook wat, namelijk gehoord en gekend worden. We kunnen een kenniseconomie duiden in typen actoren met een eigen rol en proces in de kennisinfrastructuur. *Kennisontwikkeling* was lang voorbehouden aan de wetenschap en is onder invloed van empiristen aangevuld door kennisontwikkeling in de praktijk. *Benutting* van (wetenschappelijke) kennis vond zijn weg naar gebruikers, iedereen waaronder het volk, via producten en diensten, informatie en de media. Onderwijs vervulde in de kennisinfrastructuur in eerste instantie lange tijd enkel de rol van *kennistransfer*. Met de toenemende kapitalisering van kennis neemt het proces van *kennisexploitatie* een vlucht in de vorm van octrooien en patenten, een vorm van bescherming van kenniskapitaal en structurele kennis. In toenemende mate staat de scheiding van rollen in de traditionele kennisinfrastructuur onder druk. Immers, de consument heeft zich een recht verschaft tot de kenniseconomie en wordt 'medeproducent' van kennis, is daarnaast ontwikkelaar, verspreider en afnemer tegelijkertijd, zonder daar direct gekwalificeerd voor te zijn en verantwoordelijkheid te dragen voor een kennisproces zoals tot voor kort het geval was.

Kenniselite

Allereerst ga ik in op de veranderende posities van publiek en kennis-elite. Elites kennen we in tal van verschijningsvormen, zoals groepen mensen die zich onderscheiden van de massa en in een specifieke positie verkeren door status zoals een specifieke vaardigheid, vermogenspositie, familieherkomst of netwerk. In dit essay spreken we specifiek over de *kenniselite*, ‘de elite van het intellect’². Ik schaar me achter de kenmerken die Furedi³ deze laatste groep toedicht. Niet het werk wat ze doen kenmerkt hen, maar ‘hun optreden, het beeld dat ze van zichzelf hebben en de waarden die ze er erop na houden, met hun specifieke expertise een bepaald gezag in hun domein ontplooien en liefst nog daarbuiten’. Blackburn⁴ noemt in dit kader het voorbeeld van cartografen, historici en wetenschappers die metingen doen, in de archieven duiken en experimenten uitvoeren volgens een bepaald concept van ontdekking, waarlangs ze inzichtelijk maken wat ze doen, maar vooral de stand van zaken en de waarheid onthullen. In termen van de nog te behandelen kennis-categorieën binnen de kennistaxonomie betreft het mensen die het vermogen hebben om te redeneren, te analyseren en te verbeteren, en kennis te combineren en synthetiseren. Hoewel het voor de hand ligt om hieronder mensen met een bovengemiddeld intelligentieniveau te noemen, bedoel ik ook de vakman, waaronder (vakkundige) kunstenaars, die door eigen inzicht en ontvankelijkheid voor feedback zijn of haar handelingspatroon verbetert.

Bolkestein⁵ verwijst naar het eerste gebruik van de term ‘intellectueel’ als zijnde een benaming voor denkers, zoals ‘intelligentsia’ en ‘intelligent’, om ‘een bepaalde categorie mensen aan te duiden, die zich aan één kant hadden geschaard tijdens een politieke rel die het land finaal in tweeën spleet’. In zijn termen betreft het mensen met een belangstelling voor abstracte ideeën, betrekking hebbend op verschillende facetten van het leven zoals kunst, wetenschap, religie, cultuur en politiek. Deze groep mensen is door gebrek aan politieke ervaring heel goed

2 SCP (2014), *Verschil in Nederland*.

3 Furedi (2011). *Where have all the intellectuals gone?*

4 Blackburn (2005). *Truth*.

5 Bolkestein (2012). *De intellectuele verleiding*.

in staat er onhoudbare ideeën op na te houden en ideeën aan te hangen die aantrekkelijk zijn meer dan dat ze deugdelijk zijn. Als derde kenmerk noemt hij de ‘globalisering van dwalingen’; gedachten die de grenzen van een natie of van een vakgebied overstijgen. Maar hun positie is in verandering. Hiermee lijkt de kennismacht evenals de politieke macht van de kenniselite te worden begrensd. De postmoderne (PM) maatschappij verschaft hen geen status meer, zie ook de genoemde cijfers over het afnemende vertrouwen bij het publiek in de kenniselite. Daarom voelen ze, volgens Bolkestein, ‘een ressentiment tegen de maatschappij, die hen onthoudt waar zij menen recht op te hebben’. Zij zouden, Bolkestein volgend, ‘zijn behept met een vorm van vooringenomenheid, die van het rationalisme: geesten die zich wijdden aan het conceptualiseren en rationaliseren zonder veel kennis van zaken’. En tevens een vooringenomenheid hebben verworven van *systematisering*: het prestige van de natuurwetenschappen is zo groot dat allerlei intellectuelen zelf ook de natuurwetenschappelijke methode willen toepassen. ‘Ze hebben moeite te aanvaarden dat er beperkingen behoren te zijn aan wat de staat vermag’, aldus Bolkestein.

De wens tot autonomie van de kenniselite komt niet voort uit de wens een afstand tussen ‘denkers’ en samenleving te vergroten. Furedi stelt dat autonomie als nodig wordt verondersteld om een ruimte te creëren – wat ik beschouw als onderdeel van de vitale kennisruimte — ‘waarin culturele producenten kunnen functioneren zonder aan externe belangen te zijn onderworpen’. Foley⁶ spreekt over de ‘stoïsche deugd van afstand nemen’, niet als gevolg van minachting, maar om inzicht te verwerven in een verschijnsel of fenomeen. Autonomie in een vitale kennisruimte die voorziet in een stabiel fundament voor een intellectueel leven dat aan de samenleving tegemoet komt en hieraan waarde toevoegt. Niet op aanvraag of reactie, maar via een innerlijke dynamiek van bepaalde kennisdomeinen.

6 Foley (2010). *The Age of Absurdity*.

Het publiek

Publicisten en denkers als Pels, Van Rossum, Van Reybrouck, Bolkestein en De Mul schetsen een genuanceerd beeld van de veranderingen in de Nederlandse samenleving en mogelijke gevolgen voor de kenniseconomie in ons land. De Spaanse filosoof Ortega y Gasset slaat net als Furedi een minder genuanceerde toon aan als het gaat om de ontwikkeling van kenniselite en het publiek. Reeds in de jaren dertig van de vorige eeuw waarschuwt Ortega y Gasset in diverse publicaties, gebundeld in een Nederlandse vertaling ‘De opstand van de massamens’.⁷ Hij is daarmee te positioneren in het moderne cultuurpessimisme en tegenstander van het neoliberalisme en het postmodernisme, waarover eerder denkers als Spengler, Toynbee, Valéry, Jaspers en Huxley bijdragen leverden.

De vooruitgang van de Europese beschaving heeft volgens Ortega y Gasset geleid tot de creatie en opstand van de *massamens*, de postmodernist, de PM-er, een product van de beschaving en het levenspeil als gevolg van twee eeuwen progressief onderwijs en economische bloei van de maatschappij. Liberale democratie, wetenschappelijk onderzoek en industrialisatie hebben mogelijk gemaakt dat de massamens toegang heeft tot wat eerder alleen voor de kenniselite was voorbehouden. De massamedia heeft volgens Raessens⁸ een cruciale rol gespeeld bij de vorming van de postmoderne samenleving — ook wel als *post-truth*-tijdperk geduid — die zich kenmerkt door *relativiteit* en *contingentie*, waarbij allerlei minderheden en subculturen de kans gegrepen hebben om in de relatieve chaos van de hedendaagse media het woord te nemen. Maar ook: de negentiende-eeuwse beschaving heeft vanzelf tot de opkomst van de massamens geleid. ‘De massamens ervaart niet de voordelen van de beschaving als wonderen van vernuft, organisatie en inventiviteit, die alleen met grote inspanning en zorg in stand gehouden kan worden’. ‘Deze leeft *met* de techniek, maar niet *van* de techniek’, zegt Ortega y Gasset. Waarom niet zoeken en overdenken, kennis benutten? Volgens Ortega y Gasset heeft de mens nog nooit zo weinig moeite hoeven doen om in zijn economische basisbehoeften te voorzien. ‘Het leven voor de

7 Ortega y Gasset, J. (2015). *De opstand van de massamens*.

8 Raessens (2001). *Cinema and beyond*.